

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

Problematika šikanování na druhém stupni
základní školy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Mgr. František Sýkora

Vypracovala:
Vladimíra Oprchalová

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně s použitím uvedených informačních zdrojů.

.....
Vladimíra Oprchalová

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Františkovi Sýkorovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování bakalářské práce.

Brno, 26. dubna 2005

Vladimíra Oprchalová

OBSAH

ÚVOD	6
1. Šikana obecně	8
1.1 Co je šikana	8
1.2 Šikana jako závažná porucha sociálních vztahů	9
1.3 Snížení hladiny zloby a agresivity	9
1.4 Vliv hromadných sdělovacích prostředků na rozvoj agresivity	9
1.5 Další faktory ovlivňující formování osobnosti	10
2. Škola jako faktor ovlivňující osobnost	11
2.1 Škola	11
2.2 Příčina vzniku agresivního chování ve školách	12
2.3 Charakteristika šikany na 2. stupni ZŠ	13
3. Šikana	14
3.1 Formy šikany	14
3.2 Stupně vývoje šikany	18
3.3 Základní typy agresorů	20
3.4 Charakteristika oběti agrese	20
3.5 Příčiny a podmínky	21
3.6 Projevy šikanování	24
4 Požadavky na učitele	26
4.1 Vzdělání a charakter učitele	26
4.2 Učitel a stres	26
4.3 Učitel a řešení šikany	26
4.4 Spolupráce učitele s PPP	27
4.5 Program speciální prevence proti šikanování	28
4.5.1 Projekt	28
4.5.2 Základní charakteristika	29
4.5.3 Struktura programu – klíčová opatření	30

4.5.4 Prevence šikany	32
5 Rodina	34
5.1 Úloha rodiny	34
5.2 Význam rodiny pro dítě	35
5.3 Spolupráce rodiny a školy	36
Závěr	38
Resumé	40
Anotace	41
Literatura	42

Úvod

Šikana není problémem pouze českých škol. S projevy agrese a šikanování se setkáváme ve většině kolektivů. Mezi typické příklady patří:

- psychické týrání na pracovišti,
- šikanování občana úředníkem,
- šikana na vojně a ve vězení,
- šikanování ve školách a internátech.

Šikana je nebezpečná forma chování, patřící k odvrácené straně školní reality. V současné době žádné prostředí, kde se zdržuje více dětí delší dobu pohromadě, není vůči šikaně imunní. V těchto kolektivech je třeba zvýšeně věnovat pozornost různým příznakům skrytého násilí jak fyzického, tak psychického, které by šikanu mohlo signalizovat, důsledně se věnovat prevenci.

Problematikou šikany ve školách se v poslední době zabývá několik diplomových prací. Většina těchto prací přistupuje k agresi a šikanování z hlediska psychopatologie. Modernější přístup interpretuje šikanu jako závažnou poruchu sociálních vztahů, jejíž řešení mezi dětmi na základních školách je především v rukou samotných učitelů.

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie je na místě uvažovat o začlenění problematiky šikany do mezinárodních projektů (Socrates, Comenius apod.), které rozvíjejí model multikulturního vzdělávání. Tento model reaguje na měnící se potřeby budoucích pedagogů, kteří by měli získat potřebné kompetence k poskytování kvalitní výuky specifickým skupinám – jako např. skupinám žáků a studentů, kterým hrozí sociální vyřazení, romským dětem a dětem migrantů a umožnit mezikulturní vzdělávání s přispěním k eliminaci šikany, rasismu a xenofobie, což je naprosto nezbytné přihlédneme-li k očekávaným změnám v demografickém složení obyvatelstva v regionech, a tím i ke změnám ve složení žákovské populace v českém základním školství.

Práce se zabývá problémem agresivního chování a šikanování mezi dětmi, zejména pak na druhém stupni základních škol.

Cílem bakalářské práce je zobrazit vybrané problémy agresivního chování mládeže, šikanu mezi dětmi, postoj školy, rodičů i dětí a možností řešení tohoto závažného jevu společnosti. Práce chce upozornit na nedozírné dopady, které si s sebou do života odnášejí nejen oběti, ale i aktéři šikany a přihlížející. Při stanovení hlavní hypotézy: *„Šikanování je charakteristické svým destruktivním účinkem. Jedná se o poruchu vztahů*

ve skupině“ i stanovování hypotéz dílčích, jsem vycházela z přesvědčení, že šikanování nepoškozuje pouze oběti, ale i agresory a další členy skupiny. Cílem práce je poukázat, že dochází k dlouhodobému a někdy i trvalému poškození psychického a tělesného zdraví. Dále dochází k fixování antisociálních postojů a k připravenosti pro kriminální dráhu všech zainteresovaných.

1. Šikana obecně

1.1 Co je šikana

Abychom mohli vytvořit definici šikany, musíme si uvědomit, že šikana je problém, který tu byl vždy. Není pouze jevem, který se vyskytuje jen v posledních pár letech. Některé zdroje uvádí, že šikana je stará jako škola sama. Definovat šikanu není nijak jednoduché, zvláště pokud si uvědomíme, že šikana není jevem, který se objevuje pouze na školách nebo ve skupině dětí, ale můžeme se s ní setkat i ve vztazích dospělých osob.

Definice, které jsem volila vzhledem k danému tématu, se vztahují právě ke školnímu prostředí.

Metodický pokyn MŠMT ČR k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže aj. 14514/2000-51 platný od 1.1.2000: „Šikana je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrožit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování.“

Dle Říčana (1998, s. 20): *Slovo šikana pochází z francouzského slova chicane, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, pronásledování, ponižování, psychické a fyzické napadání jedince jiným jedincem nebo skupinou.*

Dle pedagogického slovníku (Průcha, 1998, s. 221): *Šikanování je fyzické, psychické nebo kombinované ponižování až týrání žáků obvykle jinými žáky, vzácněji dospělými. Probíhá buď v dyádě nebo ve skupině. Iniciátory bývají žáci vyšších ročníků, starší, fyzicky vyspělejší nebo osobnostně či sociálně narušení.*

Dle britských výzkumů (www.blisty.cz): *Šikanování říkáme tomu, když jedno nebo skupina dětí říká jinému nepříjemné, ošklivé věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká v místnosti a podobně. Tyto incidenty se opakují a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanu však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky vybavených jedinců.*

Hranice mezi škádlením a šikanou je velmi tenká. Stačí jen málo, aby se porušila a vznikly škody, které se nedají lehce odstranit. Důležitými projevy šikany jsou nepoměr sil a opakování.

1.2 Šikana jako závažná porucha sociální vztahů

Ačkoli stížnosti na agresivitu dětí a mládeže nejsou nic nového pod sluncem, je překvapující, že pedagogické úsilí nalézt účinné metody a opatření není úměrné stížnostem. Nevyužívá se pedagogických možností, které umožňují citovou výchovu a nácvik dovedností, jak se naučit ovládat agresivní impulsy a jak si vytvořit uspokojivé vztahy k druhým.

1.3 Snížení hladiny zloby a agresivity

Pedagogové často reagují na agresivní chování trestem a sociálním odmítnutím, což je u agresivně jednajících jednotlivců pocíťováno jako další ohrožení a nevede ke snížení hladiny zloby a agresivity. Navíc společnost sama se staví k agresi ambivalentně.

Jednou je agrese na místě (sport) a jindy je špatná (vrstevnický konflikt). Pro děti může být tento ambivalentní postoj špatně srozumitelný. Společnost stále hledá odpověď na příčiny násilného chování a faktory, které toto chování podněcují.

1.4 Vliv hromadných sdělovacích prostředků na rozvoj agresivity

Není jistě překvapující tvrzení, že značný vliv na šíření negativního chování lidských jedinců mají rychlé sociální proměny a hromadné sdělovací prostředky, mezi nimiž lze za nejvlivnější označit televizi.

Mediální násilí však představuje příčinu, jejíž vliv je možno omezit. Mnohými studiemi bylo prokázáno, že nejúčinnější vliv televizního násilí je pravděpodobně v dětství, a to do osmi let věku dítěte.

1.5 Další faktory ovlivňující formování osobnosti

Je na nás dospělých, abychom děti naučili orientovat se ve vztahu k agresi. Nelze přitom jednoznačně vymezit negativní či pozitivní jevy. Vždy záleží na míře a okolnostech, v nichž se daný jev vyskytuje.

Je třeba si uvědomit, že mediální násilí není jediná možná příčina destruktivního chování dětí a dospívajících, neboť se uplatňují i vlivy jiné, a to tak, že jednotlivé vlivy nepůsobí izolovaně, ale vždy komplexně v určitém kontextu.

Kromě vlivu médií mají vliv na formování osobnosti i další faktory:

- Rizikové osobnostní charakteristiky,
- Nepreventivní prostředí:
 - nedostatečná výchova v rodině,
 - nízká úroveň až absence různých aktivit ve volném čase,
 - škodlivý vliv party,
 - nedostatečná výchovná práce a vliv školy,
 - nedostatečná mravní a citová výchova,
 - absence právního vědomí,
 - nedostatek životních zkušeností,
 - neschopnost mladého člověka správně reagovat na životní situace.

2. Škola – jako faktor ovlivňující osobnost

2.1 Škola

Školu můžeme charakterizovat jako výchovně vzdělávací instituci. Nástup do školy je v oblasti sociální, významným krokem pro dítě i pro rodinu. Je spojen s nutností osamostatnění se dítěte a přijetí zodpovědnosti za své chování.

Nástup do školy je pro dítě spojen s novou rolí žáka, kterou dítě získává automaticky v určitém věku, při dosažení dané vývojové úrovně. Roli žáka vnímá dítě, vlivem názorů rodičů i okolí, jako roli prestižnější než byla role předškoláka.

Je důležité uvědomit si, že **role žáka** sebou nese i zátěžové situace. Jedinec se dostává do nového prostředí, kde musí teprve vytvářet nové vazby, kde platí určitý řád. Dítě se musí odpoutat od důrazu na vlastní identitu a uvědomit si, že je jedním z mnoha. Je členem sociální skupiny, která zatím nemá vnitřní rozdělení, kde si musí teprve své místo vydobýt.

Role žáka v sobě nese i nutnost přijmout autoritu učitele, který pro žáka nemá tak osobní význam jako rodiče, ve vztahu je více neutrální. Podstatnou změnou je, že dítě není v roli žáka akceptováno učitelem automaticky, bez ohledu na svoje chování, ale vždy ve vztahu k plnění nějakých požadavků a norem. (Vágnerová, 1997, s.9)

Škola rozvíjí dítě v závislosti na hodnotách společnosti. Dítě přijímá školu tak, jak je prezentována rodinou, a s tím souvisí i adaptace na roli žáka. Školu můžeme chápat i jako místo konfrontace hodnotového systému školy a rodiny. Musíme si uvědomit, že pouhé verbální zdůrazňování významu vzdělání nestačí, pokud se s ním nesetkává v rodině a bezprostředním okolí. Příkladem mohou být rodiny z nižších sociálních vrstev nebo jiného etnika, které sice verbálně poukazují na význam vzdělání, ale v rovině vyjadřující jejich reálné **životní hodnoty** zdůrazňují jiné vlastnosti a dovednosti, pro které není škola významná a naopak. V takovém případě vnímá dítě jistý rozpor a aniž si to uvědomuje, přijímá spíše skutečné hodnoty, podle kterých rodina žije.

Pro adaptaci jedince na školu a jeho výkony je významná **komunikace**. Dítě by mělo rozlišovat stabilnější komunikační vzorce dané pro určitou sociální skupinu (rodina, spolužáci, učitel). Významné jsou i odlišnosti v komunikaci typické pro určité sociální nebo etnické skupiny, které mohou být chápány odlišně nebo vyvolávat jiné reakce, než jaké dítě očekává. Což je spojeno s pocitem dezorientace, dítě neví, co se od něj žádá, a další oblasti zvládá s obtížemi.

Mezi vrstevníky se projevuje schopnost dítěte navázat a udržet kontakty, spolupracovat a komunikovat s ostatními. Jestliže se jedinec projevuje odlišně, skupina ho nepřijme, pokud své jednání nepřizpůsobí skupině. Tento princip podle charakteru skupiny vede k rychlému získání komunikačních dovedností, nebo k vyčlenění dítěte z kolektivu vedoucímu k útokům na danou osobu.

Obecně můžeme říci, že škola je významným obdobím v oblasti výchovně-vzdělávací a sociální. Rozvíjí jedince v závislosti na hodnotách majoritní společnosti.

Jedinec se dostává do role, která sebou nese řadu významných změn. Na dítě jsou kladeny vyšší nároky, proto je důležitá jeho sociální, psychická i tělesná připravenost. Postoje ke škole vycházejí ze stylu života a hodnot dané rodiny. Jestliže školní úspěšnost nemá význam pro rodinu, nemá význam ani pro dítě, i když je smysl vzdělání verbálně rodinou podporován.

Důležitá v adaptaci jedince je schopnost komunikace a navazování a udržení vztahu mezi vrstevníky ve třídě, ale také schopnost rozlišovat **stabilní komunikační vzorce**. (Vágnerová, 1997)

2.2 Příčiny vzniku agresivního chování ve školách

Kde hledat příčiny agresivního chování dětí ve školách?

Ve skupině se mohou objevit tyto základní druhy klimatu

- klima neosobní profesionality, které vytváří prostředí orientované na výkon,
- klima interpersonální shody, které vytváří klima orientované na spolupráci,
- nebo klima institucionalizovaného pořádku, které vytváří prostředí orientované na dodržování řádu.

Vůči šikaně je zcela jistě nejvíce imunní klima interpersonální shody.

Šikana tedy není jen záležitostí dvojice. Šikanující – šikanovaný, případně několika dětí, které se na ní podílejí.

A nelze jí dobře rozumět, pokud nezkoumáme, jaký vztah k ní má celý kolektiv. Na čí straně jsou sympatie třídy? To je základní otázka a odpověď není jednoduchá.

Naše i zahraniční průzkumy ukazují, že obětí šikany se stává každé třetí až páté dítě. Šikana nabývá na brutalitě, její oběti jsou šikanovány s obrovskou vynalézavostí a rafinovaností.

S agresivitou a její formou šikany se setkáváme již v mateřské škole. Už zde u některých dětí můžeme pozorovat projevy agresivního chování. Tyto děti záměrně ubližují druhým, ničí hračky.

Šikanování pokračuje na základní škole, na střední škole a učilišti, v zaměstnání (dost často i ve státní správě).

Šikana na druhém stupni základní školy může být pokračování tolerovaných projevů, které si s sebou jedinci přinášejí z nižších ročníků. Mylně se domníváme, že u postižených dětí se se šikanou nesetkáme. I postižené, např. nevidomé dítě dokáže ubližovat. Jde o slovní agresivitu, zesměšňování, urážky, pomluvy na vrub zdravých dětí, „podlézání“ učitelům, žalování, říkání nepravdy.

Děti na prvním stupni základní školy, které nejsou šikanovány ubližují ostatním dětem v menším počtu než ty, které jsou samy šikanovány. Na druhém stupni základní školy jsou vazby ještě významnější. Neboť z dětí, které jsou samy šikanovány, pronásleduje a ubližuje jiným daleko větší počet.

2.3 Charakteristika šikany na druhém stupni ZŠ

Přechod na druhý stupeň základní školy přináší řadu změn a z nich vyplývajících zátěžových situací – změna třídního učitele, střídání vyučujících v jednotlivých předmětech, odchod některých spolužáků (víceletá gymnázia, sportovní třídy), zvýšené nároky na objem a strukturu učiva.

Rozvoj pubertálního období s celou řadou fyzických a psychických proměn je obdobím rizikovým pro nástup sociálně patologických jevů.

Často se ve sdělovacích prostředcích dozvídáme, jak hrozně se mladí chovají k sobě, ke všemu co je slabší: k mladším, handicapovaným, starým lidem, zvířatům.

Hlavně ve vyšších ročnících se vytvářejí party, pro které je samozřejmé provozovat více či méně nesmyslné, brutální „zkoušky odvahy“. Kopance, boxerské údery, násilné odebrání drahých částí oděvů a jiných předmětů patří k životu mnoha žáků stejně jako vybírání „výpalného za ochranu“. Šikana je více propracovaná a připomíná „mafiánskou mašinerii“. Hůře se odhaluje a škody které napáchá se jen těžce napravují.

Praxe nasvědčuje tomu, že u dívek je výskyt šikanování oproti chlapcům nižší. Převažují psychické formy násilí.

3. Šikana

3.1 Formy šikany

Z praktického hlediska můžeme rozdělit jev šikana do tří skupin (Kolář, 1997)

Šikanování jako nemocné chování

Šikanování jako závislost

Šikanování jako problém vztahů ve třídě

a) Šikanování jako nemocné chování

Tento pohled se zaměřuje na šikanu jako na patologické chování, na její nejnapadnější projevy. Je to pohled z „vnějšku“, který v praxi bývá často jediný, ale pro první orientační posouzení nezbytný.

Kolář ve své knize uvádí výčet konkrétních typů agrese a manipulace, se kterými se setkal ve své praxi. V následujícím přehledu je uvedeno z každé oblasti několik případů, které pomohou objasnit, co je vlastně šikanování.

Fyzická agrese a používání zbraní

- Agresoři svážou oběti ruce, na hlavu jí navléknou pytlík a pozorují jak se zmítá.
- Oběť píchají špendlíky, kružítkem až do krve.
- Je vystavena hromadnému kopání (pojd' si kopnout, je to zadarmo).
- Je bita rukou nebo nějakými pomůckami
- Agresor při vyučování pomaluje oběť propiskou nebo fixem.
- Nalepí oběti bonbon nebo žvýkačku do vlasů.

Slovní agrese a zastrašování

- Oběti je vyhrožováno mučením nebo zabitím.
- Oběti je vyhrožováno nepřímo, anonymně, po telefonu.
- Je jí nadáváno a jsou uráženi její rodiče.
- Oběť je zastrašována zbraněmi.
- Agresoři vtipkují na úkor oběti, zesměšňují ji a posmívají se jí.

Krádeže, ničení, manipulace s věcmi

- Agresoři berou oběti peníze.
- Ničí oblečení a jiné věci oběti, které si přivlastní.
- Přivlastňují si drahé věci (kalkulačka, hodinky...)
- Berou nebo znehodnocují svačiny.
- Ukradnou boty, peněženku, aktovku, průkaz na MHD...

Násilné a manipulační příkazy

- Oběť je nucena pít moč, limonádu, do které bylo napliváno, jíst jídlo z podlahy.
- Je nucena prosit o milost.
- Je donucována dávat agresorům peníze, a to i vysoké částky.
- Je nucena psát agresorům úkoly.
- Je donucována provádět ponižující příkazy.

Je nutné zdůraznit, že výše uvedený přehled má sloužit pouze jako nástin projevů. (Kolář, 1997, s 20 – 24)

Je bezpochyby, že tyto brutální projevy se dotknou každého a pro nikoho nebude obtížné je identifikovat. Problém je v tom, že se takto jedinci projevují v nepřítomnosti pedagoga. Pokud učitel zaznamená nějaký moment agresivního chování, tak většinou bez kontextu a hůř pak situaci hodnotí.

b) Šikanování jako závislost

Další rozměr šikanování je důležitý pro praxi a zabývá se problémem z vnitřku. Jedná se zde o vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí. Princip tohoto vztahu funguje na strategii skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého. (Kolář, 1997)

To znamená, že se skupina dělí na silné a slabé. Jedni reagují silně, svůj strach skryjí tím, že ho vyvolají v druhých. A druzí, kteří jsou strachem tak ohromeni, že ukážou všechny slabosti, které chtějí ukrýt.

Od počátku vzniká mezi těmito skupinami překvapivě silná a oboustranná vazba. Pokud „vůdce“ ze skupiny z nějakého důvodu odejde, je slabými do role obsazen jiný zástupce ze skupiny silných.

Šikanování může dosáhnout dokonce stupně, kdy agresor je nutkán ke zdokonalování a stupňování utrpení oběti, stále více ji potřebuje, je na ni závislý a naopak oběť se identifikuje s agresorem, považuje ho za kamaráda a obdivuje ho.

c) Šikanování jako problém vztahů ve třídě

V tomto případě řešíme šikanu jako onemocnění celé skupiny. Šikanování není nikdy záležitost pouze agresora a oběti, ale děje se v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny, která podlehl infekci. Skupina prochází stejným vývojem jako šikana samotná /od prvního stupně až po nejvyšší/. Z toho vyplývá, že náprava musí směřovat k léčbě celé skupiny a jejích vztahů k okolí. Podrobněji se touto formou budu zabývat v následujících kapitolách.

Šikanu jako každé patologické jednání provází varovné signály, které jsou významným prvkem při diagnostikování a odhalování šikany. Kolář (2001) je dělí do tří skupin, jejichž kombinací vzniká osm typů šikanování.

Projevy:

1. přímé a nepřímé
2. fyzické a verbální
3. aktivní a pasivní

Tabulka

Typy šikanování	Projevy
Fyzické přímé aktivní	Útočníci oběť věší do smyčky, škrtí, kopou, fackují
Fyzické aktivní nepřímé	Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbili. Oběti jsou ničeny věci
Fyzické pasivní přímé	Agresor nedovolí oběti, aby se sedla do lavice
Fyzické pasivní nepřímé	Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na WC
Verbální aktivní přímé	Nadávání, urážení, zesměšňování
Verbální aktivní nepřímé	Pomlouvání, symbolická agrese (kresby, básničky...)
Verbální pasivní přímé	Ignorování
Verbální pasivní nepřímé	Spolužáci se nestanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé

Díky této podrobnější klasifikaci lze dobře postihnout jednotlivé odlišnosti u různých typů šikanování, například mezi chlapci a dívkami.

3.2 Stupně vývoje šikany

Dalším důležitým měřítkem je rozdělení na pět stupňů /stadií/ vývoje skupiny, kde se objevuje šikana, od počátku po dokonalou šikanu. Jednotlivé stupně totiž vyžadují odlišné způsoby řešení nápravy. (Kolář, 1997, s. 31-41))

První stupeň: Zrod ostrakismu

V každé školní skupině se vždy při „hře se strachem“ objeví jednotlivci, kteří jsou nejméně vlivní a oblíbení a nacházejí se na tzv. sociometrickém chvostu. Při tradičním způsobu výchovy, která nepracuje záměrně se vztahy ve skupině, všichni, kteří se dostanou do této role černé ovce či outsidera, zkoušejí prvky šikanování, tzv. ostrakismus.

Jde o mírné, obvykle psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře, je neoblíben a neuznáván. Ostatní ho víceméně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, dělají na jeho účet legrácky, apod.. Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.

Druhý stupeň: Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Nejčastějšími příčinami přechodu na druhý stupeň jsou:

- a) V náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou okrajoví žáci sloužit jako ventil. Spolužáci si na nich odreagovávají své nepříjemné pocity např. z těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem. Tehdy se manipulace přitvrzuje a objevuje se zprvu ponejvíce subtilní fyzická agrese.
- b) K přitvrzování dochází často i v příznivých podmínkách, kdy spolu členové skupiny tráví více času a mohou vytvářet hlubší vztahy (na horách, na výletech apod.). Místo toho však pro zvládnutí své nejistoty nebo „přežití“ nudného programu vymýšlejí a většinou i přitvrzují „zábavu“ na úkor nejzranitelnějšího jedince.
- c) V jedné třídě se sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své „přirozenosti“ od samého začátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb.

Prožití pocitu „jak chutná moc“, když bijí, týrá někoho slabšího, vede k prolomení posledních zábran a jedinci začínají své agresivní chování opakovat. Velmi nepříznivou variantou je, pokud prvky násilí praktikuje vůdce – hvězda skupiny.

Další vývoj této skupiny může probíhat dvěma směry a závisí na postojích žáků vůči šikaně, na vztazích ve skupině, na tom, jaké převažují pozitivní morální hodnoty, žáci mají negativní postoj k násilí a pokusy o šikanu neuspějí. Jestliže je skupina nějakým způsobem oslabena, potom jsou pokusy o šikanování trpěny a je téměř jisté, že násilí v nějaké formě zakoření.

Třetí stupeň: Vytvoření jádra

Jestliže se počátečním projevům agrese a manipulace dá volný průběh, vytvoří se tzv. „jádro“ – skupina agresorů, kteří začnou systematicky šikanovat nejvhodnější oběti, nejslabší jedince ve skupině. To je klíčový moment, kdy se rozhoduje, zda se počáteční stádium přehoupne do pokročilého.

Nezformuje-li se do té doby žádná silná pozitivní skupina, která bude podskupině tyranů rovnocenným partnerem ve vlivu a popularitě svých členů, potom tažení agresorů za mocí nerušeně pokračuje.

Čtvrtý stupeň: Většina přijímá normy agresorů

Pokud mají agresori volné pole působnosti, jejich normy se stávají nepsaným zákonem a většina skupiny je přijímá. Neformální tlak ke konformitě nabývá obrovských rozměrů a málokdo mu dokáže čelit. Ve skupině dochází k šokující proměně. U členů skupiny přemožení „virem“ šikanování dochází k vytvoření jakoby druhého já, které je zcela podřízeno agresorům. I hodní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě, např. se aktivně účastní zranění spolužáka a prožívají u toho uspokojení.

Pátý stupeň: Dokonalá šikana

Dochází k úplnému nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. „dobrovolnému“ rozdělení na otrokáře a otroky. Otrokáři využívají na otrocích všeho, co je využitelné, od materiálních věcí po city, znalosti, rozumové schopnosti. Agresori mohou týrat oběti jakýmikoli způsoby, aniž by se oběti byly schopny bránit. Agresori ztrácejí poslední zbytky zábran a především smysl pro realitu, jsou nutkáni k opakovanému násilí.

Původně neutrální členové se zapojují do aktivit agresorů nezřídka i aktivním způsobem. Brutální násilí se ve skupině považuje za naprosto normální, případně za výbornou legraci. Zcela chybí pocit viny.

Dochází k vytvoření vzájemné závislosti. Oběti neúnosnost situace řeší únikem do nemoci, neomluvenou absencí, pokusem o sebevraždu nebo se zhroutí. Někdy se v důsledku vážnějšího zranění dostane šikanování na povrch.

3.3 Základní typy agresorů

Můžeme hovořit o **třech typech agresorů**:

- **První typ** je „**hrubý**“, primitivní, impulzivní se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy, narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností.
- **Druhý typ** je velmi „**slušný, kultivovaný**“, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.
- **Třetím typem** agresora bývá „**srandista**“, optimistický, dobrodružný se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný.

Ovládnutím druhého si může agresor splnit jiná přání, získat nějakou věc, vynutit si služby a výhody, je to **agrese chladná – instrumentální**.

V jiném případě může být motivem **krutost**. Agresor chce vidět oběť trpět (sadismus).

Další možností je také **zvědavost**. Děti rády experimentují. Vidět, jak se oběť zachová ve strachu, k čemu všemu se dá pak přinutit. Jde o to vypáčit z člověka jeho tajemství, jeho slabé stránky.

Se zvědavostí souvisí i nuda a touha po stále silnějších zážitcích, po senzaci. K týrání bezbranného vede při nedostatku soucitu a mravních zábran prostě **touha bavit se**.

3.4 Charakteristika oběti agrese

Většině dětí je agrese proti mysli, ale jde-li o agresi proti tomu, kdo jim není sympatický, mohou ji schvalovat.

Oběťmi se zpravidla stávají žáci nějakým způsobem **slabí** nebo **odlišní** – fyzicky, rozumově, vzhledově, neschopní budit sympatie, plaší, izolovaní, patřící k menšinové rase,

národnosti, náboženství. Mohou to být žáci **přemýšliví**, příliš zralí ve srovnání s kolektivem dětí, ve kterém se vyskytují, mohou mít dobrý vztah k některému z učitelů.

Obětí se snadno stává dítě **osamělé**, bez kamarádů, izolované, které nevyniká v nejruznějších agresivních sportech. Jsou také případy, kdy oběť šikany sama vyprovokuje útok na sebe, např. nárazkami, které však neopravňují k jejímu týrání.

Oběť bývá ve většině případů nesympatická celé třídě, případně je jí lhostejná. Pokud takovou oběť začne šikanovat třídě sympatický agresor, je třída dříve či později ochotna při šikaně vypomoci.

V případě, že třídě není sympatický ani agresor, ani oběť, je dění mezi těmito jedinci považováno za jejich osobní věc, pokud ve třídě vládne klima neosobní profesionality.

V případě, že třídě agresor sympatický není a ve třídě je klima interpersonální shody, nedovolí mu ubližovat oběti.

Čím bližší je vztah jedince ke skupině, tím menší je jeho schopnost se od skupiny emancipovat a tím větší je riziko ztráty soudnosti, zdravého rozumu a individuality ve prospěch šikany. Od skupiny, která má vytvořen kvalitní morální kodex, není třeba se distancovat.

3.5 Příčiny a podmínky

Vznik šikanování jako patologického chování závisí na existenci a vzájemném působení některých faktorů, jako je patologické prostředí, rysy osobnosti aktérů, otevřenost skupiny k závislému chování.

Patologie prostředí

Jsou jedinci, kteří mají vlivem své genetické výbavy větší sklon k agresi a násilnému podmaňování si druhých. To ovšem neznamená, že se takový jedinec stane automaticky iniciátorem šikanování. Závisí zde především na okolí, protože i kdyby takto náchylná osobnost vospěla do pozice agresora v určité skupině, kde jeho chování nebude akceptováno, nemusí k šikanování vůbec dojít.

Prostředí školy

Podstatnou úlohu při prevenci nebo řešení šikany má pedagog. Dle poznatků a zkušeností se dá říct, že boj pedagogů se šikanou není příliš úspěšný. Nemalou zásluhu na tom má tradiční uspořádání vztahů, kdy pedagog svůj vliv uplatňuje z pozice nadřazené autority. V takovém modelu výuky převažuje jednostranná komunikace, bez podpory vzájemné spolupráce mezi žáky. Oproti demokratickému modelu je tradiční uspořádání rizikovějším prostředím pro vznik a rozvoj šikany.

Některá rizika:

Tradiční model výuky podporuje vznik táborů, podskupin, které si navzájem nedůvěřují. Jako přirozené se potom jeví požadavky kontroly komunikace agresory. Nesmí se nic vynášet a platí: „Když to řekneš, jsi bonzák!“

Vede k vytvoření formální sociální struktury, která je pro žáky nezajímavá a cizí, což vede k vytváření jiné neformální struktury. Dochází k oddalování norem, hodnot a postojů preferovaných pedagogem a žáky. Pedagog nemá možnost proniknout do vnitřního světa skupiny, utvářet ho a zajistit spravedlnost ve chvíli, kdy není přítomen.

Nabízí se otázka, proč pedagogové nezmění tradiční model uspořádání? Odpověď je jednoduchá- jsou to také pouze lidé. Aby si udržel, autoritu a moc, snaží se pedagog často neuvědoměle vyjít se silnějšími žáky na úkor slabých. Má obavy z otevřeného konfliktu s agresorem před třídou a následně plynoucí možné ztráty autority. Protože agresori nejsou nijak omezováni, stupňuje se jejich chování, které se může obrátit vůči pedagogovi.

Třída

Proměna zdravé skupiny ve skupinu nemocnou je velmi složitý a těžko pochopitelný proces. Tato změna probíhá vlivem působení sil, které odborníci nazývají skupinová dynamika. V podstatě jde o síly, které vznikají ve vztazích mezi členy každé skupiny. Skupinová dynamika v sobě zahrnuje cíle a normy skupiny, soudržnost, vůdcovství, vytváření podskupin a vztahů. Má velký vliv na změnu jednotlivce i celé skupiny pozitivním či negativním směrem.

Do vývoje třídy podstatným způsobem zasahuje tlak norem skupiny. V každé nové třídě se záhy utvářejí obecně přijímané normy, které se po jejich přijetí jen obtížně mění.

V patologicky náchylných třídách skupina potenciálních agresorů automaticky převezme role vůdců a prosadí své normy. Vlivem toho dochází k rozvoji šikany, málokdo se staví proti agresorům a i méně ovlivnitelní jedinci podléhají. Patologicky pozměněné normy ovlivňují postoje a chování žáků ve smyslu morální legalizace násilí. V praxi to znamená, že skupina přijímá týrání jako normální a nikdo nevidí důvod někomu z pedagogů oznámit, co se ve třídě děje. Jestliže se ve třídě objeví jedinec, který odolá tlaku norem a informuje pedagoga, je odsouzen a zavržen celou třídou i obětí, která často projevuje největší nesouhlas.

Skutečnost, že jedinec podléhá tlaku norem, souvisí s náchylností k závislému jednání, neboli konformitou. Jedinec se podrobí nátlaku skupiny v době, kdy dochází k vnitřnímu konfliktu mezi jeho vlastním chtěním a tlaky skupiny zvenčí. Nátlak nemusí mít pouze podobu výhrůžek, i výskyt určitého názoru nebo jednání odlišného od vlastního názoru může vést k nejistotě, že se jedinec mýlí, že nedrží krok se skupinou. Při pokročilejším stupni šikany se konformita projevuje tak, že poddajnější jedinci vytvoří s agresory většinu a zpracovávají odpor více odolných žáků.

Mezi snadno ovlivnitelnými jedinci jsou často lidé, kteří vyhledávají závislost na mocensky založených jedincích z obavy z vlastní svobody. Vzhledem ke své nejistotě při absenci nějaké autority vycházejí vstříc jakékoli autoritě, nedokáží posoudit hlubší kvalitu osobnosti, umí rozlišit pouze vnější sílu – moc. (Kolář, 1997)

Rodina

Rodina je sociální útvar, který má určité funkce. Jejich realizací jsou uspokojovány potřeby jednotlivých členů rodiny, ale také zájmy celé společnosti. Typ výchovy se velmi odráží na vývoji jedince, na jeho chování a morálních hodnotách.

V rodinách aktérů šikany lze zaznamenat některé charakteristické jevy. Rodiny agresorů výrazně selhávají v naplňování citových potřeb dětí. Většina iniciátorů projevuje známky citové deprivace. Je zde charakteristická absence duchovních a mravních hodnot, ohled na slabé je chápán jako malichernost (Kolář, 1997, s. 64) Agresoři se často setkávají s agresí u rodičů nebo jsou vedeni přísně a důsledně bez lásky. Naopak oběti jsou vychovávány nadměrně ochrannou matkou. Otec zde většinou chybí, popřípadě je v rodině silná dominantní matka a submisivní otec. Další variantou jsou neurotické rodiny, kde jsou členové nápadní poruchami sebehodnocení a celkovou nejistotou.

Patologie některých rodin je způsobena i tendencemi ve společnosti po roce 1989, kdy se v období nejasných pravidel dostala do popředí morálka západu, která uznává sílu, dravost a úspěch. Společenské klima pro ochranu slabých napadených není zrovna příznivé.

3.6 Projevy šikanování

Psychické a fyzické následky

Hlavním a nejzřetelnějším negativním účinkem je poškozování zdraví oběti jak z hlediska fyzického tak především z hlediska psychického. Šikanovaný jedinec prožívá bolest a trápení, které je nepředstavitelné pro někoho, kdo nebyl v podobné situaci. Často dochází k dlouhodobému nebo trvalému poškození zdraví či ohrožení života.

Fyzické útoky v počátečních stadiích nejsou tak časté a závažné jako u vyšších stupňů. Ale již od počátečních projevů se nesmí zlehčovat a tolerovat. Z nenápadného strkání a šťouchání se agrese stupňuje ke kopání, bití až k pokusům o zabití, jejichž následky jsou trvalé a těžké. Fyzická zranění se mohou vyléčit, zůstávají však hluboké stopy na psychice jedinců.

Bylo by nesprávné se domnívat, že počáteční stadia sebou nenesou žádné následky. Oběť se vlivem šikany dostává do velkého emočního tlaku, který postupně zasahuje do vývoje osobnosti. Dojde k přetížení adaptačních mechanismů, vyčerpání nervové soustavy a následnému vzniku psychosomatických obtíží a neuróz. Tyto poruchy mohou v potlačené formě přetrvávat do dospělosti a stát se zdrojem jiných psychických obtíží.

Psychické tlaky na jedince sebou nesou i poruchy v oblasti sociální adaptace. Ve zvýšené míře se u šikanovaných jedinců vyskytuje nepozornost, zhoršení prospěchu, nadměrná omluvená i neomluvená absence, poruchy sebehodnocení a sebepojetí. (Kolář, 1997)

U obětí pokročilých stadií šikanování jsou následky závažnější, dotýkají se celé osobnosti a trvají celý život. Oběť může trpět poruchami spánku a nočními děsy. Objevuje se opakované a nekontrolované znovuprožívání události vlivem nezvladatelných smyslových vzpomínek. Zesílí poruchy, které provází lehčí typy šikanování. Těžká šikana může morálně a citově rozvinutého jedince přeměnit na invalidu nebo agresora, který začne šikanovat také. Trpí strachem, úzkostí a stresem, které jsou příčinou psychosomatických poruch. Má poruchy paměti. Příčinou je snaha o vytěsnění hrůzných událostí. Ztrácí schopnost citového prožívání. Oběti mají pocit že jsou bez budoucnosti. (Sborník příspěvku PPP, 1998)

Závažnost poškození závisí na stadiu šikany, zda bylo krátko-nebo dlouhodobé a na stavu osobnosti oběti. Šikanování zanechává stopy na psychice všech obětí a je nutné jim poskytnout dostatečnou a kvalitní psychologickou pomoc.

Fixování antisociálních postojů

Účinky šikany mají vliv i na osobnost iniciátorů. Jsou stejně závažné, i když se projevují jinak než u obětí. Nevyzrálост agresorů v jejich morálním a duchovním vývoji se prohlubuje. U agresorů jejichž chování nebylo společensky odsouzené, nebyly jim dány hranice pro jejich chování, se upevňují antisociální postoje a celková připravenost pro trestnou činnost.

Účinky na ostatní členy skupiny

Jedná se o jedince, kteří se přímo šikanování neúčastní, ale jsou svědky útoků na někoho jiného. Jsou pasivní a více či méně vědomě dávají svolení agresorům ve třídě, nebo si to později sami zkusí. V pozici svědka jedinci ztrácejí iluze o společnosti, která by měla každému člověku zajistit ochranu proti násilí. Mohou získávat pocit, že autority nejsou schopny zajistit ochranu a bezpečnost slabým. Mravní i zákonné normy jsou překračovány bez jakéhokoliv potrestání. Sami pak přistupují k násilí porušování norem v dalším životě.

Podíl viny na této rezignovanosti má současný systém výuky a hierarchie vztahů ve škole, kdy není zdůrazněn žák jako bytost, která svými právy a názory může zasahovat a ovlivňovat dění ve skupině a následně v celé společnosti. (Kolář, 1997)

4. Požadavky na učitele

4.1 Vzdělání a charakter učitele

Co míníme označením dobrý učitel? Je dobrým učitelem ten, kdo především podporuje společensko-citový vývoj dětí, nebo ten, kdo především podněcuje jejich rozumový vývoj? Je lepší ten, kdo je především naučí orientovat se v mezilidských vztazích, nebo ten, kdo je dovede k úspěšnému absolvování zkoušek?

Dle výzkumů se úspěšní učitelé ve srovnání se svými méně úspěšnými kolegy důkladněji připravují na vyučovací hodiny, tráví více času mimoškolními aktivitami a projevují větší zájem o jednotlivé žáky.

Posledně uvedená vlastnost neznamena, že si ke svým žákům vytvářejí citový vztah. Učitel by jistě měl mít rád děti i práci s nimi, avšak musí to jít ruku v ruce s profesionálním odstupem a s citem odpovědnosti. Dále je na místě citová stabilita učitele. Citová stabilita souvisí s tím, co se v psychologii nazývá síla ego. Jedná se o spojení realisticky vysoké úrovně sebevědomí a sebedůvěry se základní povahovou vyrovnaností, která umožňuje potýkat se s problémy klidně a objektivně.

4.2 Učitel a stres

Svou povahou je učitelství stressovým zaměstnáním. Na učitele je stále vznášeno mnoho nároků - dětmi, kolegy, rodiči, politiky a řídicími pracovníky – z nichž mnohé jsou navzájem konfliktní a mnohým z nich je téměř nemožné vyhovět.

Vystaven těmto stresujícím faktorům učitel zápasí často s malou nebo žádnou příležitostí k získání podpory zvenčí. Celý den pracuje s dětmi v relativní izolaci od ostatních dospělých, a má tak omezený prostor požádat o radu nebo prohovořit nesnáze s kolegy.

4.3 Učitel a řešení šikany

Bohužel na většinu případů šikany se přichází až ve chvíli, kdy dojde ve skupině na hrubé násilí.

Stane-li se učitel náhodným svědkem takové události, je v šoku. Dojde u něj k vyvolání nejsilnějších obranných mechanismů, které se projeví různými reakcemi. naneštěstí jsou tyto reakce často chybné a pro oběť bolestivé.

Patří sem:

- **Chaos a únik** jako reakce na bouřlivý duševní někdy i tělesný otřes a naprostý zmatek, následně až útěk ze třídy.
- **Regrese** - pedagog upadne do bezmoci malého dítěte, které od situace utíká a volá o pomoc rodiče.
- **Popření** - v popředí je myšlenka „to se mně nemohlo stát“, učitel se obrátí a odejde si něco vyřídit.
- **Bagatelizace** - učitel závažnost situace zlehčí, pronese něco ve smyslu „tak už toho nechte“.

Velmi časté je závažné obviňování oběti - vina se přenesse na oběť a učitel na adresu oběti prohlásí „už zase provokuješ“.

K chybným reakcím učitele patří i egocentrické ublížení - pedagog propadne sebelítosti a výčitkám - „co jste mi to udělali?“, autoritativní, suverénní postoj - jde o pseudosiláckou reakci - „okamžitě do lavice, nebo vás srovnám“, agrese, kdy dochází k impulzivnímu a nekontrolovanému jednání a pedagog vrazí jednomu z agresorů pohlavek, sevření strachem - dojde k úleku a učitel se nemůže pohnout.

Proti šikaně (obecně proti jakékoliv bezohlednosti) je nutné vystupovat již v zárodku a nenechat ji rozrůst do velkých a těžko zvládnutelných rozměrů.

4.4 Spolupráce učitele s pedagogicko-psychologickou poradnou

Bylo by jednoduché všechnu zodpovědnost převést na učitele, ale to nic neřeší. Nejenom na šikanu, ale na jakékoliv problémy ve škole by pedagog neměl být sám.

Je nutná spolupráce poraden se základními školami a samozřejmě největší pomocí pro základní školy jsou školní psychologové, kteří mají své působíště přímo na základních školách.

Bylo by dobré vytvářet programy pro učitele věnované poznávání vlastních reakcí, aby měli možnost získat zpětnou vazbu, proč v nás vzbuzují určité věci napětí, rozladění a podrážděnost. Učit je, jak reagovat na právě vzniklou situaci ve třídě, aby se konflikty mezi žáky řešily včas a aby učitel sám svou nevhodnou reakcí nespustil šikanu proti neoblíbenému žákovi.

Vždy je lépe věnovat více času prevenci, než řešit šikanu, o níž se všichni dozvědí, až když dojde k poškození zdraví některého z aktérů šikany.

4.5 Program speciální prevence proti šikanování

V rámci dlouholetého projektu MŠMT ČR se podařilo vytvořit a uvést do života původní český speciální program proti šikanování ve Zdravé škole. Tento projekt je u nás první svého druhu a je ojedinělý i ve světě.

Nejuznávanější světový odborník v oblasti šikanování profesor Olweus prostřednictvím svého intervenčního programu dosáhl snížení výskytu šikanování během dvou let o 50%. Kromě tohoto průkopnického programu existuje minimum projektů, které byly vědecky ověřovány a navíc porovnávány s kontrolní školou.

Projekt byl určen dětem základní školy, probíhal v letech 2001 – 2003 na Zdravé a kontrolní škole. Obě školy se podobaly ve všech základních charakteristikách. Jednalo se o městské školy se stejným počtem tříd, velmi podobným počtem žáků, srovnatelnými počty žáků ve třídách a zastoupení chlapců a dívek, s téměř identickým zastoupením pedagogů a poměrem mužů a žen. Obě školy měly rozšířenou výuku jazyků a výuku počítačové techniky.

Cílem výzkumu bylo zjistit, zda zavedení speciálního programu proti šikaně na Zdravé škole přinese významný efekt při ochraně dětí před šikanováním.

4.5.1 Projekt

Tento projekt byl řešen ve čtyřech vzájemně propojených úrovních

Na první úrovni proběhla příprava projektu všech tří jeho součástí tzn. speciálního programu proti šikanování, vzdělávání pedagogů a výzkum.

Speciální program proti šikanování

Pro úspěšné realizování bylo nutné vytvořit koncepci a obecnou strukturu speciálního programu proti šikanování a rozpracovat metodiku jeho významných součástí.

Vzdělávání pedagogů

Jeho úkolem bylo naučit pedagogy prakticky ochránit děti před šikanováním. Pro tento účel byl vypracován modul vzdělávání.

Výzkum

Šetření bylo zaměřeno na posouzení účinnosti vzdělávání pedagogů a na efektivitu speciálního programu proti šikanování.

Na druhé úrovni bylo pedagogickým pracovníkům poskytnuto vzdělání v oblasti specifické primární a sekundární prevence pro zárodečná a počáteční stadia šikanování. Prakticky šlo o to naučit pedagogy ochránit děti před šikanováním.

Na třetí úrovni pedagogové sami, s podporou supervizora zaváděli vypracovaný „rámcový“ model programu proti šikanování.

Na čtvrté úrovni bylo provedeno hodnocení efektivitu speciálního programu proti šikanování a účinnosti vzdělávání pedagogů.

Účinnost byla šetřena prostřednictvím dotazníků před a po realizaci programu.

4.5.2 Základní charakteristika

Jednalo se o speciální program. Nezabýval se obecnou primární prevencí, která je na Zdravých školách na dobré úrovni, alespoň ve vztahu ke kontrolním školám.

Program se zaměřil na specifickou primární a sekundární prevenci – proto se jednalo o program speciální prevence.

Specifická primární prevence znamená, že pedagogové odborně pracovali na předcházení konkrétního problému – v tomto případě školního šikanování. Těžiště spočívalo v práci třídních učitelů při pravidelných třídních hodinách. Důležitou úlohu také sehrály výukové předměty, které mají vztah k prevenci sociálně patologických jevů (například občanská nauka, rodinná výchova, tělesná výchova).

Sekundární prevence rovněž patřila do speciálního programu. Znamenala dvě věci.

1. Třídní učitelé a výchovní poradci, školní preventista, případně speciální pedagog – etoped a psycholog, diagnostikovali a léčili zárodečné a počáteční podoby šikany.
2. Při pokročilých šikanách probíhala spolupráce školy s odborníky ze školních servisních zařízení (SVP, PPP) a odborníky ze státních institucí (policie, oddělení sociální prevence OÚ).

Předpoklad fungování programu – celoškolní přístup

Aby škola ochránila děti před šikanováním, museli všichni její pracovníci tento úkol přijmout za svůj a spolupracovat na něm. To znamenalo včlenit speciální program proti šikaně do systému školního vzdělávacího programu:

- **Organizace a řízení školy**
- **Vzdělávání pracovníků školy**
- **Preventivně – výchovné a vzdělávací činnosti**

4.5.3 Struktura programu – klíčová opatření

Na základě zkušeností byl vybrán soubor „klíčových komponentů“, u kterého se předpokládala větší důležitost pro dosažení dobrých výsledků. Za hlavní se považovalo třináct součástí, které by neměly v nějaké podobě chybět v žádném programu. Měly univerzální charakter a v obecné rovině platí i pro ostatní sociálně patologické jevy.

1. Společné vzdělávání a supervize

Společné vzdělávání probíhalo ve škole a zúčastnili se ho všichni pedagogové. Zahrnovalo:

- Základní výcvikový kurz – první pomoc proti šikanování
- Program proti šikanování jako součást školního vzdělávacího programu
- Kurz speciální metodiky, diagnostiky a léčby šikanování
- Supervizní setkání (spolupráce školy se servisními zařízeními)

2. Užší realizační tým

Bylo vytvořeno jádro realizačního týmu, které se ustálilo na deseti členech (šest třídních učitelů, ředitel, zástupce ředitele, výchovná poradkyně, metodik programu školy)

3. Zmapování situace ve škole a motivování pedagogů ke změně situace

Podstatou bylo zmapování situace v celé škole. Bylo provedeno šetření ve třídách od čtvrtého do devátého ročníku.

4. Společný postup při řešení šikanování

Byly rozpracovány dva základní scénáře:

1. Pro situace, které zvládne škola sama
2. Pro situace, kdy potřebuje škola pomoc zvenčí a je nutná její součinnost se servisními zařízeními a policií.

5. Prevence v třídních hodinách

Mapování třídních vztahů

Diskuse

Vytvoření třídní charty proti šikanování

6. Prevence ve výuce

Téma prevence šikanování bylo zapracováno do vzdělávacího procesu. Podařilo se to například v občanské nauce, rodinné výchově.

7. Prevence ve školním životě mimo vyučování

Speciální program by se měl stát přirozenou součástí života dětí v celé škole a ve všech činnostech které škola pořádá a zodpovídá za ně. (Pojetí zahrnovalo dění, které přesahuje rámec oficiální činnosti třídy – jsou to například přestávky, čas kolem oběda, družina, mimoškolní aktivity – sportovní soutěže, návštěva kin, divadel, škola v přírodě, zájezdy na hory....)

8. Ochranný režim

Patří do něj dvě základní věci:

Vnitřní školní řád a dozory učitelů.

Vnitřní školní řád

Hned na počátku na podkladě diskuse dospělých a dětí byl do něj včleněn přísný zákaz násilí žáků vůči spolužákům. Rodiče byli se změnou v řádu seznámeni

Účinné dozory

Po zmapování výskytu šikanování ve škole byl revidován plán dozorů učitelů o přestávkách, byla zahrnuta i kontrola rizikových prostor.

9. Spolupráce s rodiči

Rodiče byli seznámeni s aktivitami školy a s problémem šikany prostřednictvím třídních učitelů na třídních schůzkách. A setkání HV SRPŠ.

Byl vypracován materiál pro rodiče „ŠIKANA? A co s ní?“ Dále servisní zařízení a policie vytvořily tři typy plakátů. Jeden z nich byl určen rodičům obětí šikanování.

10. Školní poradenské služby

Škola by měla mít alespoň jednoho specialistu na problematiku šikanování, výchovného poradce nebo preventistu. Nejlepší by však bylo, kdyby to byl školní etoped nebo psycholog.

Na experimentální škole plnila úlohu specialisty na problematiku násilí a šikanování ve škole výchovná poradkyně, která byla zároveň zástupkyní ředitele. Tato kombinace se ukázala jako velmi výhodná. Ředitel potřebuje zástupce, odborníka na prevenci sociálně patologických jevů s dostatečnými pravomocemi.

11. Spolupráce se specializovanými institucemi

SVP, policie, PPP

12. Vztahy se školami v okolí

Mimoškolní šikana, „promísená“ šikana – agresori mohou být i z jiných škol

13. Evaulace

Různé preventivní programy na zastavení šikany nestačí. Evaulace byla chápána jako posouzení speciálního programu proti šikanování. Posouzení bylo prováděno jak lidmi uvnitř (autoevaulace), tak lidmi zvenku. Posouzení bylo realizováno pravidelně v rozmezí dvou až tří měsíců.

4.5.4 Prevence šikany

Velmi významnou roli hraje prevence šikany. Dvouletý projekt, který se zabýval ověřováním původního českého speciálního programu proti šikanování na Zdravé škole dokázal, že samotný obecný preventivní program šikanu významně nesnižuje. Zásadní

změnu přineslo až propojení školního vzdělávacího programu se speciálním programem proti šikaně.

Dosažené výsledky jsou velmi povzbudivé, mají světové parametry. Čtyři měsíce po zavedení programu klesla celkově šikana na druhém stupni základní školy průměrně o 42,5%. Ve třídách kde pracovali členové užšího realizačního týmu, se snížil výskyt přímě i nepřímé šikany o 50% a 75%.

Z uvedených výsledků vyplývá následující závěr:

Kdyby všechny základní a střední školy v ČR použily speciální program podobným způsobem jako byl použit na experimentální Zdravé škole, počet šikanovaných žáků by se v poměrně krátké době snížil o 255 tisíc obětí.

5. Rodina

V literatuře můžeme najít několik definic pojmu rodina, Obecně můžeme rodinu charakterizovat jako elementární biosociální skupinu, která dlouhodobou interakcí svých členů (každý ve své roli a pozici) vytváří osobitý společný prostor s typickým životním stylem, komunikací, s vlastní preferencí postojů, naplňováním životních hodnot.

Rodina v současnosti, i přes všechny znaky krizového vývoje, stále zůstává nejvýznamnější sociální institucí.

Rodinu lze charakterizovat množstvím znaků. Vzhledem k minulosti prodělala určitý vývoj a změny. Mění se také některé základní parametry, jako je velikost, délka trvání, úplnost, počet dětí v rodině, apod. Jeví se jako více uzavřená a izolovaná.

Lze sledovat i rostoucí demokratizační tendence mezi rodiči, což, je nejvíce patrné na postavení a úloze ženy. Žena se stává ekonomicky nezávislou, realizuje se v zaměstnání, v budování své kariéry. Stále častěji dochází k „vyrovnávání“ rolí, někde ke změně rolí v rodině. Dochází k poklesu autority, především otců.

Ve větší míře se objevují poruchy vazeb a soudržnosti v rodině, což je způsobeno vyšším pracovním vytížením rodičů, rodina spolu tráví méně času a vlivem toho dochází k poruchám komunikace mezi členy.

5.1 Úloha rodiny

V rodině se děti od raného dětství učí zacházet s agresivitou. Rodiče mohou mít doma dítě poddajné, které se usmívá celý den a snaží se vyzkoumat, co si rodiče přejí, čím jim udělá radost, ochotně přijímá pravidla hry, potřebuje ocenění, pochvalu, nebo naopak dítě vzdorovité, které hledá svou životní šanci z jiného konce, staví se na zadní. Chce v rodině získat vůdčí postavení. Obvykle je pro tyto děti charakteristický negativní postoj k druhým, kolísání nálad, častý pláč, prudké záchvaty vzteku v okamžicích frustrace, nepravidelný spánek, stravovací obtíže.

Počet dětí poddajných a vzdorovitých není rozložen do Gaussovy křivky, ale je mnohem více dětí vzdorovitých. U formování osobnosti vzdorovitého dítěte se doporučuje co nejčastěji aplikovat známou zásadu cukru a biče. Dítě vychováváme s láskou a úctou, využíváme každé

sebemenší příležitosti k pochvale a pohlazení. Zároveň ale musíme dítě přinutit podřídit se rodičovské autoritě a v důležitých soubojích vždy rozhodně zvítězit.

Nepodaří-li se to, pak je toto vzdorovité dítě vysoce rizikové k asociálnímu, agresivnímu chování (náchyllost k nekázní ve škole, drogám, sexuální promiskuitě, problémům v zaměstnání apod.).

Jeden ze závěrů výzkumu na Harvardově univerzitě uvádí, že nejlepší jsou ti rodiče, kteří v raném dětství plní tyto tři základní funkce:

1. Dovolí dětem, aby je kdykoliv krátce na minutu vyrušily.
2. Umějí zorganizovat prostor kolem dítěte, aby se mohlo volně pohybovat.
3. Pevně trvají na disciplíně, ale zároveň projevují dětem svou velkou lásku.

Rodinná výchova je základ, na kterém škola staví. Občas je třeba tyto základy více či méně poopravit, na některých nelze stavět vůbec.

5.2 Význam rodiny pro dítě

Doposud nebylo pro zdravý vývoj dítěte nalezeno vhodnější prostředí než rodina, která je pro dítě pevnou a nejstabilnější skupinou s výlučným postavením mezi všemi ostatními sociálními skupinami.

Obrazem rodiny je pozdější vývoj jedince, jeho hodnotové orientace, normy a postoje.

Jako se mění rodina, mění se i postavení dítěte v ní. Dítě je zároveň na okraji i ve středu zájmu. Je to důsledek změn výše uvedených.

Významným prvkem v působení rodiny na dítě je výchova. Je vázána na prostředí a hodnotový systém konkrétní rodiny. Výchovnou úlohu přebírají rodiče, kteří nejlépe znají prostředí dítěte, jeho psychiku. Mají své cíle a představy, které uplatňují pomocí vhodných metod a postupů za působení zpětné vazby. Rodiče se také výrazně podílejí na motivaci pro účast na vzdělávání.

Rodina se v posledních letech ocitá ve složité situaci vlivem rychlého životního tempa a zvýšených nároků na všechny členy rodiny. Je nucena řešit celou řadu závažných problémů.

Na druhou stranu má rodina nenahraditelný význam pro vývoj a formování osobnosti. Dítě je ovlivňováno prostředím, což je soubor vlivů přímo i nepřímo působících, ve kterém se pohybuje. Hlavními činiteli, kteří působí na výchovu dítěte, jsou úplnost rodiny,

počet dětí, věk a vzdělání rodičů, společně strávený čas a vztahy mezi členy rodiny. (Vágnerová, 1997; Řezáč, 1998)

5.3 Spolupráce rodiny a školy

Škola může mnoho, ale vždy *ve spolupráci* s rodinou. V jejich silách je *uzpůsobení školního prostředí* tak, aby rodinou jakkoli předznamenané dítě dále nerozvíjelo své negativní chování. Ohrožující momenty se rozvíjejí společně se sociálním prostředím, které na dítě působí – od rodičů, přes učitele a hlavně spolužáky.

Na spolupráci rodiny a školy v otázkách výchovy je potřeba se dívat z pohledu všech zúčastněných stran, to znamená z hlediska:

- dítěte
- rodiny
- školy

Význam spolupráce rodiny a školy z hlediska dítěte

Je-li užší spolupráce rodiny se školou, tím více se dítě cítí bezpečně a pocítuje menší rozdíl mezi prostředím domácím a školním. Z toho plyne snížení strachu (stresu) ze školy, snazší adaptace, přímé řešení problémů, přirozené vztahy mezi dospělými a dětmi. Uvědomění si faktu, že rodina je základem ve smyslu výchovy a škola je místem setkávání, socializace.

Význam spolupráce rodiny a školy z hlediska rodiny

Kontrolovatelnost dítěte, toho co se učí, jak se učí, co prožívá, jaké navazuje vztahy. Pocit sounáležitosti se školou a důležitosti pro vzdělávání dítěte, vyjadřování svých požadavků a možnost jejich realizace, otevřená pomoc škole, zapojení se do života školy, nabídnutí svých schopností, možností.

Význam spolupráce rodiny a školy z hlediska školy

Snadnější řešení problémů, možnost využití podnětů rodičů pro rozvoj výuky a individuálního přístupu, lepší seznámení se s prostředím z něhož dítě vychází a tím bližší poznání dítěte.

Boj proti šikaně se pedagogům nedaří, díky tradičnímu stylu výuky, která znemožňuje proti šikaně úspěšně zasáhnout. Staví hranice „**my** a **vy**“, učitel versus žák a nepracuje se zpětnými informacemi od jednotlivých žáků.

Autorita školy u nás mimořádně utrpěla komunistickým režimem. **Posílení autority učitele** vyžaduje, aby byl překonán tzv. mýtus dokonalého učitele.

Nějakou dobu potrvá, než si rodiče uvědomí, že nebude-li mít škola větší autoritu, nebude schopna jejich děti ani více naučit, ani lépe vychovávat.

Závěr

Bakalářská práce „Problematika šikanování na druhém stupni základní školy“ pojednává o agresivním a násilnickém chování žáků. Studie věnované tomuto problému zahrnují širokou škálu zkoušek proti násilí, takových jaké vyvinul Dan Olweus v Norsku nebo jakým je český projekt „Zdravá škola“. Výzkum vyžaduje pečlivý výběr pokusných a „kontrolních“ škol a řadu opatření k vyhodnocení rozsahu, ve kterém jsou programy úspěšné, ve zvýšení uvědomění šikany a v účinné reakci na ni. Tento způsob výzkumu, který postihuje efektivitu specifických opatření jež mohou být učiněna, je podložen statistickými informacemi.

Šikana se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech typech našich škol," říká psychoterapeut a etoped dr. Michal Kolář, který se fenoménem šikany zabývá více než dvacet let.

Šikana se jako epidemie rozšířila do všech škol, zejména do těch, kde se praktikují tradiční způsoby pedagogické práce s autoritativním přístupem k žákům, kde se nepracuje s žákovskými skupinami, kde svět dětí je neprostupně oddělený od světa dospělých a je potlačena spolupráce s rodiči.

Chceme-li hlouběji porozumět šikaně, musíme podniknout nelehkou cestu do „temných“ zákoutí lidské duše. Poznat, čeho všeho jsme my lidé schopni. Jen díky tomuto poznání máme šanci bránit sebe i druhé před destrukcí a agresivitou, která je v každém z nás.

Současná doba příliš nepodporuje to „lepší v nás“. Dennodenně jsme zahrnováni „návodů“ na rychlou, snadnou a bezbolestnou cestu ke štěstí, jejímiž hlavními atributy jsou úspěch, moc a peníze. Těhle cestě je pak podřízeno vše - životní styl, mezilidské vztahy, dokonce i hodnota lidského života.

Vliv společenského klimatu se samozřejmě projevuje i ve škole. Do vztahů mezi dětmi se promítají všechna negativa dnešní doby. Musíme však přijmout pravý stav věcí. Škola nemůže odstranit destruktivní vlivy zvenčí, může k nim pouze přihlížet při hledání účinné ochrany dětí před šikanou.

Významná skupina žáků ve státních i nestátních vzdělávacích a výchovných institucích je beztrestně psychicky a fyzicky týrána. Jejich psychické a tělesné zdraví je dlouhodobě a někdy i nezvratně poškozeno.

Šikanování nabývá často charakteru skupinové trestné činnosti, má některé "dětské" rysy organizovaného zločinu a významně poškozuje morální charakter většiny členů skupiny.

Důsledkem je podceňování a přehlížení mravních norem, utváření a upevňování antisociálních postojů. Celkově vede i při mírných formách k připravenosti pro kriminální dráhu, a to nejen u agresorů, ale do určité míry i u přihlížejících.

U obětí i svědků vede šikanování k nedůvěře k autoritám a ztrátě iluzí o společnosti, která by každému člověku měla poskytnout ochranu proti jakékoli formě násilí. Tito lidé se v mládí "naučí", že nikdo není schopen zajistit ochranu a bezpečnost slabým a bezbranným, a tudíž nemá vlastně cenu proti bezpráví něco dělat.

Šikanování totálně paralyzuje výchovnou funkci skupiny a proměňuje její působení v destruktivní. Lapidárně řečeno: Pod vnější slupkou seriózního zařízení se poníží lidská důstojnost, nerespektují se základní lidská práva a odehrává se tam nikoliv pedagogická činnost, ale antisociální výcvik. Občané naší společnosti se pak mohou těšit na spolužití s dalšími násilníky.

Řešení agrese a šikanování mezi dětmi a mládeží je celospolečenský problém, tedy problém pedagogický, psychologický, sociologický a mravní. Prvním předpokladem k nápravě je uvědomění si skutečnosti, že problém existuje. Speciální školní program proti šikanování, autora M. Koláře, který byl realizován na Zdravé a kontrolní škole v letech 2001 až 2003, dokázal, že epidemii šikany lze výrazně omezit za předpokladu úzké spolupráce školy, rodiny, specializovaných institucí, PPP, PČR a vzájemné spolupráce škol v okolí.

Resumé

Cílem práce bylo zobrazit vybrané problémy agresivního chování mládeže, šikanu mezi dětmi, zejména na druhém stupni základní školy. Je členěna do pěti kapitol.

První část obsahuje teoretické poznatky k problematice šikany, faktory ovlivňující formování osobnosti.

Druhá část popisuje školu jako faktor ovlivňující osobnost, zabývá se příčinami vzniku agresivního chování ve školách a charakteristikou šikany na druhém stupni ZŠ.

Třetí část je zaměřena na formy a stupně vývoje šikany, příčiny a podmínky šikanování, projevy šikanování. Charakterizuje oběť agrese a základní typy agresorů, poukazuje na psychické a fyzické dopady šikany.

Čtvrtá část popisuje požadavky kladené na učitele, jako jsou vzdělání a charakter učitele, řešení šikany učitelem, jeho spolupráce s PPP. Předkládá rozbor preventivního projektu realizovaného v letech 2001 až 2003 v ZŠ. Vyhodnocení tohoto projektu ukazuje na reálnou možnost snížení počtu šikanovaných žáků.

Pátá část se zabývá úlohou a významem rodiny pro dítě, spoluprací rodiny a školy.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá problémy agresivního chování a šikanování mezi dětmi, zvláště pak na druhém stupni základní školy. Základní studie věnované tomuto problému zahrnují širokou škálu zkoušek programů proti násilí, takových jaké vyvinul Dan Olweus v Norsku nebo jakým je český projekt „Zdravá škola.“ Tento druh výzkumu vyžaduje pečlivý výběr pokusných a „kontrolních“ škol a řadu opatření k vyhodnocení rozsahu, ve kterém jsou programy úspěšné ve zvýšení uvědomění o násilnickém chování a v účinné reakci na toto chování. Tento způsob výzkumu, který postihuje efektivitu specifických opatření, jež mohou být učiněna, je podložen statistickými informacemi.

Projekt „Zdravá škola“ se zaměřuje zvláště na bližší poznání příčin problému a vyjasnění způsobu jednání a dopadu tohoto jednání na zkoumaný problém. Tento druh práce vyžaduje spolupráci, zapojení skupiny učitelů nebo žáků, učitelů a rodičů, psychologů, anebo všech účastníků pracujících společně, aby našli kořeny tohoto problému, identifikovali je a našli cestu k řešení.

Základním výsledkem tohoto výzkumu je poznání, že prevence je lepší než léčba. Tou nejdůležitější věcí, kterou může škola udělat, je minimalizovat násilí působením mravních zásad, ve kterých je násilí nepřijatelné a všichni ho mohou nahlas a směle označit, pokud se někde děje. Utajování a mlčení jsou živnou půdou násilí. Důležitým předpokladem pro odstranění násilí je vytvoření takového prostředí, ve kterém jsou mladí lidé do boje proti násilí aktivně zapojeni a také vědí, že jejich problémům bude věnována pozornost a budou vážně řešeny.

Klíčová slova:

Šikana, agresivní chování, minimalizace šikany ve škole, prevence šikany

Annotation:

Bachelor thesis 'Issue of Bullying at Primary School' deal with aggressive behavior and bullying among the pupils at the age from 12 to 15. The essential studies involve large scale trials of anti-bullying programmes, such as those developed by Dan Olweus in Norway or Czech project 'Healthy School'. This kind of research involves the careful selection of experimental and 'control' schools and a range of measures to assess the extent to which programmes have been successful in raising awareness about bullying and in providing effective responses to it. From this kind of research, claims about the effectiveness of particular kinds of interventions can be made, backed up by statistical information.

The project 'Healthy School' is particularly focused on the approach of recognising a problem, developing a course of action and researching its impact on the problem. This kind of work is usually collaborative, involving a group of teachers, or pupils and teachers and parents, psychologists or others working together to identify a problem and ways of tackling it.

The key result of this research says the prevention is better than cure. The most important thing that schools can do to minimise bullying is to establish an ethos in which bullying is unacceptable and in which all feel free to speak up if bullying takes place. Secrecy and silence nurture bullying. So creating an atmosphere in which young people know that their concerns are going to be taken seriously and where they are actively involved in working out a policy on bullying is important.

Key words:

Bullying, aggressive behavior, minimise bullying at school, prevention of aggressive behavior